

Anna Bednarczyk
Uniwersytet Łódzki
anbednar@o2.pl

Rola tłumacza a potrzeby epoki (konceptje rosyjskie)

Tłumacze (i ich tłumaczenia) od wieków pełnili różne funkcje społeczne. Już w starożytności były to usługi użytkowe – jak komunikacja między plemionami czy przekład dokumentów – ale też artystyczne: tłumaczenie tekstów literackich, które sprzyjało rozwojowi systemów literackich, danych kultur i narodów. Stwierdzenie to nie jest szczególnie odkrywcze, odnosi się jednak do wszystkich nacji, a przede wszystkim organizmów państwowych, bo te mogły instytucjonalnie wyznaczać oficjalne cele i sposoby translacji. To im i ich polityce służyły też zastępy wiernych przekładowców, czego dowodzą choćby przykłady autocenzury. Kwestie te postaram się przybliżyć, wskazując role, jakie odgrywali tłumacze żyjący w Rosji carskiej i w Związku Radzieckim, a także współcześnie w Federacji Rosyjskiej.

Niewątpliwie pierwsze, co przychodzi na myśl, kiedy mówimy o początkach tworzenia się państwa rosyjskiego (mam na uwadze Ruś Kijowską, a później Księstwo Moskiewskie), to ogromna liczba przekładów. Chodzi tu przede wszystkim o tłumaczenia tekstów religijnych, potrzebnych do budowy jednego, zorganizowanego wokół religii prawosławnej państwa, trzeba tu więc podkreślić państwowotwórczy charakter nie tylko religii, co niezaprzeczalne, ale również przekładu. Myślę przy tym nie tylko o tłumaczeniach na staroruski, to nastąpi później

i będzie dotyczyć tekstów świeckich, ale o przekładach Pisma Świętego z greki na staro-cerkiewno-słowiański. W tym miejscu pojawia się też refleksja dotycząca niezbyt typowej roli mnichów tłumaczy, którzy dokonywali powrotnego tłumaczenia ze staro-cerkiewno-słowiańskiego na grekę po to, by przybyły z góry Athos mnich Maksym Grek zrozumiał, co znajduje się w świętych księgach przełożonych uprzednio z greki. Odnosząc w tym miejscu, że Maksym Grek przybył do Moskwy w 1516 r. nie tylko po to, by przełożyć Psalterz na język staro-cerkiewno-słowiański, ale również w celu dokonania korekty istniejących przekładów tekstów religijnych.

Mamy więc w rosyjskim średniowieczu z jednej strony tłumaczy przekładających księgi religijne, a z drugiej przykłady edukacyjnej i korektorskiej roli translatora, choć ta ostatnia również związana była z wprowadzaniem nowej oficjalnej religii, jaką było chrześcijaństwo w obrządku prawosławnym.

Niemniej jednak poza tego rodzaju „twórczością”, której znaczenie trudno przecenić, ponieważ wpłynęła na rozwój rosyjskiego systemu literackiego – twórczość przekładowa w zasadzie do końca XVIII w. zajmuje dominującą pozycję wśród literatury powstającej na terenie ówczesnej Rosji – wypada zauważyć pojawienie się tłumaczy przekładających dokumentację dyplomatyczną i handlową. Jak pisze Jelena Wojewoda [Боевода, 2009: 20], XVII stulecie charakteryzowało się w Rosji rozwojem kształcenia w zakresie nauki języków obcych, co wiązało się z poszerzaniem jej politycznych, ekonomicznych i kulturowych związków z państwami zachodnimi, a więc z potrzebami ekonomiczno-politycznymi państwa moskiewskiego.

Szczególną uwagę należy zwrócić na drugą połowę XVII w., kiedy zaczęto dokładać starań w zakresie przygotowania specjalistów pracujących w służbie państwowej. Dla powstania profesji tłumacza przełomową stała się epoka Piotra I, którego reformy wpłynęły również na interesujące nas role przypisywane przekładowcy. Car nie tylko nakazał kształcenie tłumaczy i otworzył dla nich specjalną szkołę, ale często awansował zatrudnionych w instytucjach państwowych tłumaczy do funkcji dyplomatów. Sztandarowym przykładem takiej kariery jest Piotr Szafirow, który zyskał rangę tajnego radcy i stał się pierwszym w Rosji wicekanclerzem.

Zatrudnieni w Prikazie Poselskim kanceliści kształceni byli w zakresie językowym, w kierunku dokonywania przekładów, a zatrudniani w Prikazie tłumacze znali minimum dwa języki obce, których wybór był

związany z aktualnymi potrzebami państwa. Wspomniana już Wojewoda podaje między innymi przykład kancelisty Lichwiczowa, który został przyjęty do szkoły i miał zostać tłumaczem w zakresie języka polskiego, niezwykle popularnego w tamtym czasie w Rosji. Oczywiście nauczano również innych języków, najczęściej niemieckiego oraz używanej w dyplomacji łaciny czy języków wschodnich. W tworzonych dla tego celu szkołach wykładali także tłumacze, a więc ich rola ewoluowała do pełnienia funkcji nauczycieli zawodu. Oni też przyjmowali egzaminy od kandydujących do pracy na państwowej posadzie.

Wszystkie wymienione role państwowych tłumaczy kontynuowane były w Rosji popiotrowskiej. Warto przy tym zauważyć, że w 1735 r. przy Akademii Nauk w Petersburgu powstała tzw. Russkaja Assambleja, czyli pierwsze w Rosji stowarzyszenie zrzeszające przekładowców, którzy poza translacją zajmowali się również kształceniem kadr translatorskich oraz recenzowaniem i weryfikacją powstających tłumaczeń. Odnosiło się to rzecz jasna do translacji oficjalnych dokumentów handlowych i dyplomatycznych. Pozwolę sobie również odnotować, że tłumaczenie dyplomatyczne i łączenie profesji tłumacza z funkcją dyplomaty ma w Rosji długą tradycję, a późniejsze, już w czasach istnienia ZSRR, językowe kształcenie przyszłych dyplomatów w Moskiewskim Państwowym Instytucie Stosunków Międzynarodowych nie bez powodu uważane było za prowadzone na najwyższym poziomie i niezwykle elitarne. Obejmowało ono także zagadnienia z zakresu różnic kulturowych i obyczajowych, w tym mentalności. Dzisiejsi tłumacze również podkreślają znaczenie wiedzy na ten temat, bo pomaga im ona uniknąć konfliktów dyplomatycznych i nieporozumień, szczególnie w przypadku kultur znacznie od siebie oddalonych. Na przykład na stronie internetowej poświęconej przekładowi w ramach języków rosyjskiego i chińskiego można przeczytać, jak dzięki tłumaczom uniknięto niezręcznej sytuacji podczas rozmów dyplomatycznych z przedstawicielami Chińskiej Republiki Ludowej. Zrelacjonowano tam wspomnienia znanego tłumacza ustnego Nikołaja Spieszniowa o tym, jak Rosjanie chcieli pokazać podczas koktajlu film o azjatyckiej tematyce. Wybrano taki, w którym bandyci posługiwali się kobrami, a jedna z nich nazywała się Czang Kaj-szek, nosiła więc imię wroga ChRL. Tłumacze obejrzeli film wcześniej i zwrócili uwagę, że Chińczycy mogli potraktować imię Czang Kaj-szeka jak groźbę i zaproponowali zastąpienie tego filmu innym. Dyplomatom pokazano więc całkowicie neutralne politycznie *Hy nozodu* [Спешнев,

on-line]. Tłumacz dyplomatyczny może więc doprowadzić do konfliktu międzynarodowego, ale może także uchronić świat przed takim konfliktem, o czym wiedzą wszyscy chyba tłumacze środowiskowi, niezależnie od języków, w ramach których pracują.

Wróćmy jednak do czasów Rosji carskiej, a mianowicie do wieku XVII, kiedy można wyróżnić kilka kategorii tłumaczy. Byli to uczeni mniści, przekładający przede wszystkim teksty religijne, których rola sprowadzała się do krzewienia wiary i do funkcji edukacyjnej. Byli to również przekładawcy zatrudnieni w różnych urzędach, tłumaczący teksty handlowe i dyplomatyczne, których podstawową rolą było słuzenie władcy, tym bardziej że poza pracą translatorską często byli oni urzędnikami odpowiedzialnymi za te umowy. Byli to, wreszcie, tłumacze tekstów literackich. Niektórzy z nich dokonywali przekładów na zamówienie, ale większość czyniła to z zamiłowania. Stąd różne role, jakie odgrywali zarówno tłumacze, jak i przełożone przez nich teksty. Trzeba przy tym wspomnieć, że w niektórych przypadkach edukacyjny cel translacji dokonanej przez tłumacza amatora sprowadzał przekład do ćwiczenia lingwistycznego. Metoda gramatyczno-tłumaczeniowa w nauce języków obcych święciła bowiem triumfy.

Z orientacją na dydaktyczną funkcję przekładu mamy też do czynienia nieco później, w epoce oświecenia, podobnie zresztą jak w całej Europie. Tak samo, jak w przypadku literatury, tłumaczenie miało edukować społeczeństwo, stąd pojawiające się we wstępach wypowiedzi na temat dokonywanych w przekładzie zmian, które motywowano światopoglądem, przekonaniem politycznymi czy koniecznością dostosowania tłumaczonego tekstu do tradycji i kultury docelowej. Tłumacz odgrywał więc dodatkowo rolę krytyka i cenzora. W pewnym sensie powtórzy się to później w Związku Radzieckim, kiedy pojawi się koncepcja tłumaczenia realistycznego, do czego jeszcze wrócę.

Także w czasach romantyzmu rola tłumacza w Rosji nie odbiegała od tej, jaką przypisywano mu w innych państwach europejskich. Miał on odtwarzać idee oryginału, wnikać w duszę jego twórcy i przekazać jego myśl środkami, jakie uznał za najwłaściwsze. W pewnym sensie miał więc być psychologiem. Niemniej jednak Wasyl Żukowski, porównując tłumacza prozy do niewolnika i nazywając tłumacza poezji rywalem autora oryginału [Жуковский, 1960: 410], przypisał mu dwie inne jeszcze role, a mianowicie rolę kopisty, wiernie przekazującego informację i komunikaty zawarte w tekstach prozatorskich, oraz rolę duchowego

przewodnika narodu, jakim tłumacz miał być, tak jak w przekonaniu romantyków był nim poeta.

Na tym tle warto wspomnieć o dwóch spojrzeniach na przekład, jakie obecne są w rozważaniach dziewiętnastowiecznych teoretyków. Po pierwsze, trzeba odnotować nazwisko Wissariona Bielinskiego, który uważał, że najważniejszym celem przekładu jest wykształcenie u odbiorcy poczucia estetyki i dobrego smaku, a tłumaczenie, jego zdaniem, sprzyjało rozwojowi literatury docelowej [za: Левин, 1985: 98-99]. Możemy więc po raz kolejny mówić o roli tłumacza w kształtowaniu docelowego systemu literackiego, a co za tym idzie – w kształtowaniu systemu kulturowego.

Po drugie, w tym czasie wśród rosyjskich tłumaczy pojawiła się szczególna tendencja do upodobniania tłumaczenia do oryginału. Chodzi tu o tak zwanych formalistów, którzy starali się tłumaczyć jak najwierniej, czyli jak najbliższej oryginału. Pragnęli oni między innymi ukazać podobieństwo języków słowiańskich, w tym polskiego i rosyjskiego. Stąd przekład „słowo w słowo”, a nawet wprowadzanie do tekstu rosyjskiego polskich słów i tak zwanych pseudobarbaryzmów, a więc leksyki znanej w języku docelowym, ale kojarzonej ze słownictwem języka źródłowego. Najpoważniejszymi zwolennikami i praktykami takiego przekładu byli Piotr Wiaziemski i Afanasij Fet, którzy uważali, że tłumacz powinien dążyć do wykazania bliskości języków. Ta propozycja mogła mieć związek z ideologią panslawizmu, a więc jednoczenia narodów słowiańskich, co Rosja popierała, ponieważ idea ta wspomagała realizację jej imperialnych interesów wobec innych słowiańskich narodów. Przy takiej interpretacji można by więc mówić o jeszcze jednej roli tłumacza, a raczej jego państwowotwórczej misji – jako twórcy owego zjednoczenia. Jednak, nawet jeśli uznamy panslawistyczne sympatie Feta, to winniśmy zauważyć, że podobny sposób przekładu zdominował także jego tłumaczenia z angielskiego, chodziło bowiem przede wszystkim o odtworzenie formy. Jeszcze trudniej jest uznać za zwolennika tego nurtu filozoficznego Wiaziemskiego, skoro komentując wiersz „Oszczyrcom Rosji” (Клеветникам России) Aleksandra Puszkina, pisał:

Za co odradzająca się Europa miałaby nas kochać? Czy lożymy choćby grosz na potrzeby powszechnej oświaty? Jesteśmy hamulcem narodów [...]. Jesteśmy poza odradzającą się Europą [Вяземский, 1963: 214]¹.

¹ Notatka z 22 września 1831 r. To i kolejne przekłady rosyjskich cytatów – A.B.

Trzeba tu przypomnieć, że druga połowa XIX w. to w Rosji czas, kiedy o przekładzie dyskutowano przede wszystkim w środowisku krytyków literackich. Oceniali oni publikowane tłumaczenia, rozważali słuszność decyzji tłumacza, także pod kątem ideologicznym, co wiązało się choćby ze zgodnym z nim wyborem tekstów do przekładu.

Jednak prawdziwa, bo promowana przez władze państwowe, ideologizacja przekładu rozpoczęła się dopiero po rewolucji październikowej. Warto tu odnotować rolę wydawnictwa Всемирная литература (Literatura Światowa), które powstało w 1919 r. Jego celem było przełożenie na język rosyjski i publikacja największych dzieł klasyki światowej literatury pięknej. Dlatego też wydawnictwo podjęło współpracę z grupą tłumaczy, których zadaniem stało się zarówno przełożenie tych dzieł, jak i dbałość o najwyższą jakość tłumaczenia, co wiązało się z wypracowaniem metod gwarantujących tę jakość. Rola tłumacza nie sprowadza się więc wyłącznie do dokonania translacji. Miał on także sprostać zadaniom stawianym przed wydawnictwem, które odgrywało ważną rolę ideologiczną. Wiązało się to choćby z wyborem tekstów do tłumaczenia, ale też z dostosowaniem się do wypracowanych metod przekładu, które służyły ideologii.

Ideologizację tłumaczenia opisuje na przykład Irina Aleksiejewa, która omawia dwa etapy opracowania, jakim zwykle poddawano tłumaczone utwory. Pierwszym z nich był przekład filologiczny, przy tym tłumaczenie takie miało być rzetelne, co rozumiano jako semantycznie bliskie oryginałowi. Można więc mówić o roli tłumacza filologicznego, jaką było przygotowanie pewnej matrycy, na której potem pracował tłumacz opracowujący tekst artystycznie. Powinien on doskonale znać język źródłowy, realia dotyczące danej kultury i wykazywać się umiejętnością wyjaśnienia swojemu odbiorcy wszelkich znaczeń czy skojarzeń, jakie może wywołać oryginał. Następnie dany tekst podlegał opracowaniu literackiemu, podczas którego zniknęły z niego elementy uznane za szkodliwe czy wrogie z punktu widzenia oficjalnej ideologii, pojawiały się natomiast sformułowania, wypowiedzi, obrazy „korzystne” z jej punktu widzenia [Алексеева, 2004: 108]. Badaczka przywołuje tłumaczenie na rosyjski powieści dla dzieci *Bambi*, autorstwa austriackiego pisarza Felixa Saltena. Tłumaczenie to publikowano w ZSRR w latach 40. ubiegłego stulecia. Porównując oryginał z przekładem, Aleksiejewa dochodzi do wniosku, że nieznanemu tłumacz-filolog dokonał rzetelnej translacji i to na nią później nałożyły się elementy stylu pisarskiego Jurija Nagibina, który opracował tekst Saltena literacko. Jednak opracowanie to sprowadzało

się nie tylko do nadania powieści formy artystycznej. Z tekstu zniknęły pewne detale, co świadczyło o adaptacji ideologicznej dostosowanej do czytelnika radzieckiego. Badaczka wskazuje tu na rozmowę starego jelenia z Bambi, w której autor oryginału, jej zdaniem, sformułował następującą ideę: „jesteś żywym stworzeniem, ale życie darował ci ktoś, kto stoi nad nami; to nie ty stworzyłeś ten świat i dlatego nie masz prawa krzywdzić ani jednej żyjącej istoty” [Алексеева, 2004: 108]. Jak pisze Aleksiejewa, „autor opracowania wkłada w usta starego jelenia zupełnie inny przekaz. Sprowadza się on do założenia, że sensem życia jest walka” [*ibidem*]. W wersji Nagibina Bambi powtarza za starym jeleniem: „Закон жизни это борьба” [Зальтен, 1957: 178], co można przełożyć: „Życie to walka (zasadą życia jest walka)”. Nie można jednak jednoznacznie stwierdzić, że zmiana wynikała z przekonań tłumacza. Można natomiast, uwzględniając ideologię propagowaną w ZSRR, domniemywać, że Nagibin nie mógł wprowadzić do rosyjskiej wersji konstatacji, o której mówi Aleksiejewa. Wypada też zauważyć, że tekst nazwany przez uczoną tłumaczeniem publikowany był jako *пересказ*, co wskazuje na przeróbkę powstałą na podstawie oryginalnego utworu Saltena.

Niewątpliwie jednak tego typu zmiany odnoszące się do prezentowanego w dziele literackim światopoglądu obserwowane są w przekładach z czasów istnienia ZSRR, nawet jeśli nie posługiwano się w nich pośrednictwem przekładu filologicznego. Przywołam tu jeden tylko przykład, a mianowicie zniknięcie z rosyjskiego tłumaczenia *Króla Maciusia Pierwszego* Janusza Korczaka elementów kojarzących się z wiarą bądź symboliką religijną. Przytoczę fragment powieści opisujący rozterki króla Maciusia, którego to fragmentu próżno szukać w rosyjskiej wersji powieści autorstwa Natalii Podolskiej opublikowanej w 1972 r.:

– Nagle przypomniał sobie Maciuś, że **każdą ważną sprawę rozpocząć należy modlitwą**. Tak go uczyła niegdyś jego dobra mama. Król Maciuś krokiem stanowczym zagłębił się dalej, gdzie go nikt nie widział i **gorącą modlitwę skierował do Boga**: – Jestem małym chłopcem – modlił się **Maciuś bez twojej Boże pomocy, nie dam rady**. Z twojej woli otrzymałem koronę królewską, więc pomóż mi, bo w wielkim jestem frasunku. **Długo prosił Maciuś Boga o pomoc**, i lzy gorące spływały mu po twarzy. Ale **przed Bogiem nawet królowi nie wstyd płakać**. **Modlił się król Maciuś na przemian i płakał**² [Korczak, 1923: 33-34].

² Pisownia zgodna z oryginałem, wytluszczenia moje – A.B.

Po tych słowach w powieści pojawia się następujący opis snu Maciusia:

I śniło mu się, że ojciec jego siedział na tronie; a przed nim stali wyprostowani wszyscy ministrowie. Nagle wielki zegar sali tronowej, ostatni raz nakręcony czterysta lat temu – zadzwonił tak, jak dzwon kościelny. Mistrz ceremonji wszedł do sali, a za nim 20 lokajów wniosło złotą trumnę. Wtedy król ojciec zszedł z tronu i położył się do tej trumny, mistrz ceremonji zdjął koronę z głowy ojca i włożył ją na głowę Maciusia. Maciuś chciał usiąść na tronie: ale patrzy – tam znów siedzi jego ojciec, ale już bez korony i taki jakoś dziwny, jakby cień tylko. I ojciec powiedział: – Maciusiu, mistrz ceremonji oddał ci moją koronę, a ja ci daję – mój rozum. I cień króla wziął w ręce głowę – i Maciusiowi aż serce zabiło, co to teraz będzie [*ibidem*: 34].

Fragment ten został przez Podolską przełożony. Zwraca jednak uwagę z jednej strony pominięcie dzwonu kościelnego, a z drugiej – większy niż w oryginale dydaktyczny wymiar wypowiedzi królewskiego cienia, wzmocniony słowami „korona bez rozumu jest tylko kawałkiem złota, który może przynieść ludziom ogromne nieszczęście”, będące autorskim wkładem tłumaczki. Poza tym, prawdopodobnie ze względu na wiek czytelnika, tłumaczka usunęła z tekstu trumnę³:

И приснился ему сон. Будто на троне сидит отец, а перед ним навтыяжку стоят все министры. Вдруг в тронном зале пробили часы, которые испортились, кажется, лет четыреста назад, и в зал торжественно вступил церемониймейстер, а за ним четыре лакея с золотой короной. Отец подозвал к себе Матиуша и протянул ему корону с такими словами: «Передаю тебе свою корону и свой ум, потому что **корона без разума – кусок золота, который может принести большой вред людям**». Сказал и положил Матиушу руку на плечо [Корчак, 1972: on-line].

W tym miejscu wypada poświęcić kilka słów ideologicznemu uzasadnieniu zmian obserwowanych w tym, ale też w innych przekładach na rosyjski. Chodzi tu bowiem o ideologizację roli tłumacza, która wiązała się ze wspomnianą już koncepcją „przekładu realistycznego”. Była to propozycja Iwana Kaszkinia zaprezentowana przez niego po raz pierwszy w 1951 r. [Кашкин, 1951: 2-3]. Kaszkin łączył obronę tłumacza literatury pięknej jako twórcy z wymogami realizmu socjalistycznego, który w tym

³ Pomijam inne różnice między oryginałem a tłumaczeniem.

czasie dominował w literaturze radzieckiej. Proponował on tłumaczowi koncentrowanie się na tłumaczeniu obrazów poetyckich, co pozwalało na ogromną dowolność przekładu, ale dowodził także konieczności wprowadzania do tekstu poważnych zmian związanych z potrzebami socjalistycznej rzeczywistości, które powodowały ideologizację tekstu docelowego.

Tłumacz winien był odczytać ukryty za słowami autora obraz rzeczywistości i uwarunkowania historyczne, „przeżyć” je i wyrazić w taki sposób, by mógł je zaakceptować czytelnik radziecki [Кашкин, 1955: 120-164], powinien on:

[...] przeczytać oryginał oczyma naszego współczesnego [czytelnika – A.B.], zgodnie z jego socjalistycznym, rewolucyjnym stosunkiem do świata i światopoglądem [...] uchwycić wszystko nie po prostu w procesie ewolucji, ale ewolucji ukierunkowanej, ewolucji rewolucyjnej [*ibidem*: 138].

Rola tłumacza polegała więc na odczytaniu tekstu oczyma współczesnego odbiorcy o światopoglądzie określonym przez obowiązującą socjalistyczną ideologię. Przekładowca miał służyć tej ideologii i budowie nowego radzieckiego społeczeństwa, a przekład realistyczny, którego podstawą były zasady realizmu socjalistycznego, z definicji uważany był za najlepszą metodę translacji.

W praktyce ideologia przejawiała się w propozycji Kaszkina przede wszystkim w akcentowaniu tego, co w twórczości danego pisarza najbardziej progresywne i realistyczne (z punktu widzenia ideologii obowiązującej w ZSRR), z kolei to, co przestarzałe, należało zredukować. Przekład realistyczny miał być bowiem wierny oryginałowi, rzeczywistości i czytelnikowi [*ibidem*: 140], tyle że rzeczywistość miała być radziecka, a czytelnik żył w tej właśnie rzeczywistości.

Tłumacz występował więc w roli interpretatora rzeczywistości literackiej oryginału, a jednocześnie adaptatora tekstu źródłowego do rzeczywistości docelowej. Taką rolę często wyznaczano tłumaczowi także później, choć w mniej „ideologicznym” wydaniu, także wtedy, gdy przekład uznawano za formę istnienia dzieła literackiego [zob. Левин, 1982: 24-31], co wiązało się z rozważaniami o indywidualności twórczej tłumacza czy też o granicach jego wolności. Współczesny badacz rosyjski Andriej Azow porównywał nawet koncepcję przekładu realistycznego z propozycją tłumaczenia udomawiającego Lawrence’a Venutiego:

Jeśli przypomnimy sobie podział Venutiego, to tłumaczenie realistyczne jest niewątpliwie przekładem udomawiającym, przekładem przeznaczonym specjalnie dla współczesnego czytelnika i przybliżającym mu pisarza; przekładem, który nie sprawia czytelnikowi kłopotu ani w związku ze złożonością języka, ani z niezwykłością stylu, ani żartami z osobistości historycznych. To przekład dla szerokiej publiczności (w przeciwieństwie do przekładu egzotyzującego, dla wybranych) [Азов, 2012: 141].

Z kolei do tłumaczenia egzotyzującego można porównać te koncepcje, które zakładają, że tłumacz zapoznaje docelowego czytelnika „z faktami i ideami typowymi dla obcej kultury, w celu poszerzenia horyzontów czytelniczych dla uświadomienia im, że inne narody mogą mieć inne zwyczaje, że trzeba znać i szanować inne kultury [Комиссаров, 1991: 15-19], o czym pisał Wilen Komissarow, proponując w latach 90. XX w. kulturowo-etnograficzną koncepcję przekładu, w której tłumacz pełni funkcję pośrednika międzykulturowego. Na tym właśnie polegała, według niego, „wielka edukacyjna i wychowawcza rola tłumaczenia”.

Wydaje się, że we współczesnych rosyjskich propozycjach dominuje właśnie ta koncepcja tłumacza i pełnionej przez niego funkcji. Wielu badaczy, którzy rozpatrują istnienie przekładu w przestrzeni mentalnej, wychodzi z założenia, że przekład odgrywa rolę pośrednika w dialogu kultur, przenosi elementy kulturowe ze środowiska oryginału do środowiska tłumaczenia [Янсен-Фесенко, Вайгель, 2013: 68]. Na przykład rozpatrująca socjologiczne aspekty tłumaczenia Tamara Dridze uważa, że „[w]e współczesnym, sztucznie tworzonym świecie informacji elektronicznej” tłumacz jest „pośrednikiem i uczestnikiem procesu komunikacyjno-poznawczego, który transponuje intencje jednych ludzi dla innych ludzi” [Дридзе, 2009: 92].

Warto odnotować, że w tak zwanych antropomorficznych conceptach tłumaczenia jako działalności werbalnej działalność przekładowa często łączona jest z aspektem kulturowym, ponieważ celem tłumaczenia staje się w nich przede wszystkim włączenie tekstu powstałego w jednej kulturze do drugiej kultury, w czym wyraża się kulturotwórcza funkcja przekładu [Кушнина, Горева, Щицина, 2016: 99-102], a więc i rola tłumacza.

Podsumowując prezentowane wyżej rozważania o funkcjach pełnionych przez tłumaczy na Rusi, w Rosji carskiej, w Rosji po rewolucji październikowej, w tym w epoce ZSRR, a także współcześnie w Federacji Rosyjskiej, warto zauważyć, że na różnych etapach historycznych niektóre z opisanych ról powtarzają się.

Czasem chodzi o powtórzenie niektórych tylko aspektów translacji, dominujących we wcześniejszych konceptach. Szczególną uwagę wypada, moim zdaniem, zwrócić na przekonanie o państwowotwórczej roli tłumacza, które zdominowało czasy najdawniejsze, a więc okres tworzenia się państwowości rosyjskiej, w tym jednoczenia się wokół jednej państwowej religii, której najważniejsze teksty musiały zostać przełożone. W pewnym sensie taki stosunek do tłumaczenia powtórzył się po rewolucji październikowej, przede wszystkim w teorii i praktyce przekładu realistycznego, który orientowano na obywatela państwa radzieckiego, na formowanie się nowego państwa i kształtowanie jego obywatela. Tym ideologicznym, a nawet „ideologizacyjnym” celem miał służyć tłumacz z założenia wspierający budowę nowego radzieckiego społeczeństwa.

Zauważmy przy tym, że państwowotwórczą rolę nakładano na przekładowcę w czasach formowania się państwa – czy to jednoczenia księstw ruskich, czy jak w przypadku powstania ZSRR zmiany systemu.

Niemniej jednak służebną funkcję wobec państwa tłumacz rosyjski miał pełnić nie tylko w opisanych sytuacjach. Była mu ona przypisana praktycznie zawsze, choć nie zawsze wyrażało się to w taki sam sposób. Przypomnę w tym miejscu edukacyjny wymiar przekładu, co można zaobserwować w różnych czasach historycznych, poczynając od najdawniejszych, kiedy tłumacze przejmowali rolę nauczycieli, w tym także nauczycieli innych tłumaczy, jak w przypadku korektorów i weryfikatorów pracujących w urzędach Piotra I czy w zdominowanej przez cel dydaktyczny epoce oświecenia, co dotyczyło każdej literatury, w tym przekładowej, ale także w społeczeństwie radzieckim, gdzie nie tylko poprzez zmiany w tekście, ale również poprzez wybór tekstów do tłumaczenia próbowano kształtować nowe jakościowo społeczeństwo. Ta edukacyjna i wychowawcza rola przypisywana jest tłumaczowi także współcześnie, ma on bowiem pełnić funkcję pośrednika międzykulturowego.

Służba państwu i społeczeństwu, carowi czy ideologii w niektórych przypadkach przybierała formy oficjalne, mam tu na myśli tłumaczenia wykonywane na zlecenie władcy, na przykład w szkołach przyklasztornych (teksty religijne), w urzędach państwowych (umowy), ale również tradycję tłumaczy dyplomatów oraz weryfikatorów cenzorów.

Poza państwowotwórczymi, edukacyjnymi i służebnymi w stosunku do władzy funkcjami trzeba zauważyć role przypisywane tłumaczowi jako twórcy, ale też jednocześnie jako obywatelowi, a więc rolę interpretatora, funkcje adaptatorskie oraz rolę duchowego przewodnika narodu,

a ta niezwykle często uważana była w Rosji za podstawową rolę poety, którym miał być również tłumacz. Mówiąc o roli poety, wystarczy przypomnieć słowa wieńczące wiersz Aleksandra Puszkina „Пропок” (Prorok) z 1826 r. [Пушкин, 1959: 150]:

A. Puszkina	tłum. J. Tuwim
Восстань, пророк, и виждь, и внемли, Исполнись волею моей, И, обходя моря и земли, Глаголом жги сердца людей.	Prorocze! wstań i żrzyj! i twórz! Niech woła ma się w tobie zbudzi! I na obszarach ziem i mórz Przepalaj słowem serca ludzi.

Takie wymagania stawiano poecie, a więc i poecie tłumaczowi przede wszystkim w epoce romantyzmu, ale także wtedy, gdy przewodnictwo duchowe łączono z obowiązkami obywatela. W tym miejscu można przytoczyć zarówno słowa Kondratija Rylejewa, który w 1825 r. pisał „Я не поэт, а гражданин” („Nie jestem poetą, ale obywatelem”) [Рылеев, 1825: on-line], jak i Nikołaja Niekrasowa, który w napisanym w formie dialogu wierszu „Poeta i obywatel” ustami Obywatela kierował do Poety przesłanie wyrażające się w słowach:

N. Niekrasow	tłum. – propozycja A.B.
Поэтом можешь ты не быть, Но гражданином быть обязан. [Некрасов, 1955: on-line]	Poetą możesz nie być wcale, Lecz musisz być obywatelem.

Odnajdziemy je u dziewiętnastowiecznych krytyków literatury, którzy wskazywali też na rolę tłumacza w kształtowaniu systemu literackiego i kulturowego, o czym wspominałam, przywołując nazwisko Bielińskiego. Niemniej jednak wskazanie na kulturotwórczą rolę tłumacza powtarza się także we współczesnych koncepcjach przekładu, kiedy pojawia się ono w propozycjach dzisiejszych badaczy [zob. np.: Янссен-Фесенко i Вайгель; Дридзе; Кушнина], w których tłumacz występuje jako łącznik międzykulturowy.

Rekapitulując: w rosyjskich conceptach translacji przekładowca pełni funkcje edukacyjną, wychowawczą i państwowotwórczą, czego przejawem jest zarówno przekład tekstów religijnych, jak i dyplomatycznych czy dostosowywanie tłumaczenia do założeń realizmu socjalistycznego.

Tłumacz przyjmuje w nich role dyplomaty, weryfikatora, krytyka i cenzora, ale także duchowego przewodnika narodu. Jest on predestynowany do rozwijania rodzimego systemu literackiego oraz gustu odbiorców, jest też pośrednikiem międzykulturowym, pełniąc funkcję kulturotwórczą. Wypada też odnotować, że bardzo często rola tłumacza otrzymuje w tych conceptach wymiar obywatelski, zwykle ideologicznie zaangażowany i silnie związany z aktualnymi zapotrzebowaniami państwa, niezależnie od etapu historycznego, na którym się ono znajduje.

Bibliografia

- Алексеева, И.С. (2004), *Введение в переводоведение*, „Академия”, Москва.
- Азов, А.Г. (2012), „К истории теории перевода в Советском Союзе. Проблема реалистического перевода”, *Логос*, № 3, [on-line] www.intelros.ru/readroom/logos/y32012/18015-k-istorii-teorii-perevoda-v-sovetskom-soyuze-problerna-realisticheskogo-perevoda.html – 11.10.2016.
- Дридзе, Т.М. (2009), „Перевод как текстовая деятельность: основная и предметная область снмиосоциопсихологической теории коммуниции”, w: Маргарян, Б.О., Абрамян, К.Ш. (ред.), *Проблемы переводческой интерпретации текста конца 20-го начала 21-го веков*, Лингва, Ереван.
- Янссен-Фесенко, Т.А., Вайгель, А.Л. (2013), „Перевод в структуре ментального пространства: концептуальный подход”, *Язык и культура*, № 4 (24).
- Кашкин, И.И. (1951), „О языке перевода”, *Литературная газета*, 1.12.
- Кашкин, И.И. (1955), „В борьбе за реалистический перевод: Сборник статей”, w: Россельс, В.М. (ред.), *Вопросы художественного перевода*, Международные отношения, Москва.
- Комиссаров, В.Н. (1991), „Культурно-этнографическая концепция перевода”, w: *Сборник научных трудов МГПИИЯ*, № 375.
- Korczak, J. (1923), *Król Maciuś Pierwszy*, Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, Warszawa–Kraków.
- Корчак, Я. (1972), „Король Матиуш Первый, перевод. Подольская Н.”, [on-line] http://loveread.ec/read_book.php?id=48433&p=6 – 11.10.2016.
- Кушникова, Л.В., Горева, Т.А. Щицина Н.К. (2016), „Перевод как культуроформирующий фактор”, *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. № 5(59), ч. 1.

- Левин, Ю.Г. (1982), „Перевод как форма бытования литературного произведения”, в: Бажан, М.П. [et al.] (ред.), *Художественный перевод: Вопросы теории и практики*, Изд-во Ереван. Ун-та, Ереван.
- Некрасов, Н.А. (1981), „Поэт и гражданин”, Полное собрание сочинений и писем в 15-ти томах, т. 2, „Наука”, Ленинград, [on-line] Интернет Библиотека Алексея Комарова, [on-line] www.ilibrary.ru/text/1115/p.1/index.html – 11.10.2016.
- Пушкин, А.С. (1959), „Пророк”, в: *Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10 томах*, т. 2, Гос. изд. Художественной литературы, Москва.
- Рылеев, К.Ф., (1825), „Войнаровский”, [on-line] <http://er3ed.qrz.ru/ryleev-roemu.htm#voinarovsky> – 11.10.2016.
- Левин, Ю.Д. (1985), *Русские переводчики XIX века и развитие художественного перевода*, Ак. Наук СССР Наука, Москва.
- Спешнев Н.А., „Wypowiedź”, в: *Переводчик в Китае – бизнесмен, дипломат, тайный советник и ваш личный шпион*, [on-line] www.nstrade.ru/blog/item/perevodchik-v-kitae---biznesmen-diplomat-tajnyj-sovetnik-i-vash-lichnyj-shpion – 11.10.2016.
- Вяземский, П.А. (1963), *Записные книжки 1813-1848*, Изд. Ак. Наук СССР, Москва.
- Воевода, Е.В. (2009), „Языковая подготовка дипломатов и переводчиков для Посольского приказа в XVII веке”, *Вестник Московского государственного областного университета. Серия Педагогика*, № 3, s. 20-23.
- Зальтен, Ф. (1957), *Бемби* (пересказ Ю. Нагбина), перевод Ю. Нагибин, Государственное Издательство Детской Литературы Министерства Просвещения РСФСР, Москва.
- Жуковский, В.А. (1960), „О басне и баснях Крылова”, в: *Собрание сочинений в 4 томах*, т. 4, Государственное издательство художественной литературы, Москва–Ленинград.

STRESZCZENIE

Autorka prezentuje role, jakie pełnili tłumacze żyjący w Rosji carskiej i w Związku Radzieckim, takie jak kopista, dyplomata, cenzor, ale też funkcje państwowotwórcze, edukacyjne czy kulturotwórcze. Dochodzi do wniosku, że zarówno dla Rosji, jak i ZSRR najbardziej charakterystyczne jest widzenie tłumacza jako obywatela i duchowego przewodnika narodu, podobnie jak w przypadku poety czy pisarza, często ideologicznie zaangażowanego i silnie związanego z aktualnymi potrzebami państwa.

Słowa kluczowe: tłumacz, Rosja, ZSRR, ideologia

SUMMARY**The role of translator in different literary periods
(Russian perspectives)**

The article discusses various roles of translators in tsarist Russia and in the Soviet Union; attention is paid to the translators' role as copyists, diplomats or censors, as well as their contribution to state-building, culture and education. The author concludes that both in tsarist Russia and in the Soviet Union translators were most typically seen as citizens and spiritual leaders of their nation, which makes them similar to poets or novelists, who were actively involved in and strongly resonated with their nation's current needs.

Key words: translator, Russian, USSR, ideology